

УДК: 342: (477.8) (092)

2.00.01-теорія та історія держави і права

Організаційно –правові особливості діяльності культурно-освітніх організацій та товариств міжвоєнного періоду

Organizational and Legal Features of the Activity of Cultural Educational Organizations and Communities during the Period between the Wars

Світлана Булавіна

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету Східноєвропейського університету
імені Лесі Українки

У статті аналізуються історико - правові особливості діяльності культурно–освітніх організацій та товариств міжвоєнного періоду. Відображено соціально-економічну ситуацію волинян за національне і соціальне визволення. Висвітлюється питання національної політики польського уряду міжвоєнного періоду.

Ключові слова: політика польського уряду, українсько – польські взаємовідносини, діяльності культурно-освітніх організацій Волині.

В статье анализируются историко - правовые особенности деятельности культурно-образовательных организаций и обществ межвоенного периода. Отражена социально-экономическую ситуацию Вольни за национальное и социальное освобождение. Освещается вопрос национальной политики польского правительства межвоенного периода.

Ключевые слова: политика польского правительства, украинские - польские взаимоотношения, деятельности культурно-образовательных организаций Вольни.

The article deals with the analysis of the historical and legal features of the activity of cultural educational organizations and communities during the period between the wars. The social and economic situation of the citizens of Volyn, their struggle for their national and social liberation are described in the article. The issue of the national policy of the Polish government are presented in the article as well.

Key words: policy of the Polish government, Ukrainian-Polish relationship, activity of the cultural educational organisations of Volyn.

Постановка проблеми. Всебічно і ґрунтовне осмислення національно-культурного та просвітницького руху на Волині можливе лише в контексті з'ясування соціально-економічної та суспільно-політичної ситуації в краї, а отже, й аналізу вітчизняної досліджуваної проблеми.

Стан дослідження. Можна умовно виділити три основні періоди історіографії цієї теми – міжвоєнний, радянський, сучасний.

Виклад основного матеріалу У міжвоєнний період започаткували її розгляд М.Лозинський, С.Томашівський, І.Рудницький-Кедрин [1;2]. Їх основна концепція – розв'язання проблеми національних меншин у Польщі на основі принципу самовизначення націй. Саме крізь призму загальнонаціональних завдань вони й розглядали україно-польські взаємовідносини в Галичині та Волині.

Українське питання в контексті національної політики Польської держави з її відповідним “обґрунтуванням” розглядалося і в працях польських дослідників того часу М.Уздовського, В.Стпичинського, П.Дуніна-Борковського, М.Зелінського [3].

Наприкінці 30-х років з'явилися праці, в яких вперше робилися спроби проаналізувати діяльність Г.Юзевського – відомої постаті в польській історії, який протягом десятиліття займав посаду волинського воєводи [8]. Загалом роботи мають дискримінаційний характер стосовно “волинської” програми воєводи.

У радянській історіографії найбільш повно відображено соціально-економічну ситуацію та революційну боротьбу волинян за національне і соціальне визволення [4;5]. Загалом недоліком цих робіт є те, що в них, як, зокрема, і в колективній монографії “Історія Волині” [19], проблема міжнаціональних відносин розглядається головним чином через призму боротьби за возз’єднання з Радянською Україною, з акцентом на комуністичний рух. Діяльність українських партій централістського і праворадикального спрямування, місцевих організацій і товариств висвітлювалася тенденційно або повністю ігнорувалася.

Ю.Сливка обґрунтував тезу, що головним напрямом урядової політики Польщі на “східних кресах” була національна, а потім державна асиміляція меншин у соціально-економічній, культурно-освітній і релігійних сферах із забезпеченням одночасно лояльності українського населення до польської державності. Такі підходи визначали й діяльність основних польських політичних сил [8]. Соціальну й етнопольську структуру населення Східної Галичини і Волині відтворив С.Макарчук . М.Швагуляк основну причину ескалації суспільно-політичної напруги в краї вбачав у асиміляційній політиці Польської держави, в її прагненні якнайшвидше інтегрувати східні воєводства в Другій Речіпосполитій. Характеризуючи національну політику санаційного табору, зокрема щодо нормалізації польсько-українських стосунків, Л.Зашкільняк вважає, що вона спричинила диференціацію українського політичного життя – активізацію радикальних націоналістичних тенденцій і виділення частини поміркованих українських політиків, які виступали за досягнення політичного компромісу з польською владою. На думку дослідника, польсько-українська “нормалізаційна” угода 1935 року спричинила деяке поліпшення культурного й економічного становища українців у Польщі, однак не привела до вирішення українського питання .

Певний внесок у висвітлення соціально-економічного становища та суспільно-політичного життя українців у Польщі зробили історики

української діаспори – О.Субтельний, Т.Гунчак, В.Янів, О.Кульчицький, А.Семенюк [12].

Проблеми національної політики польського уряду міжвоєнного періоду висвітлено у монографіях А.Хойновського і С.Маушберга, які не прагнули до “обілювання” її стосовно асиміляційних намірів. А.Хойновський переконливо ствердив, що основи формування концепції національної політики залежали від виконавчої влади, чинного законодавства, а також від становища тієї чи іншої національної меншини. Монографія С.Маушберга – перше дослідження в польській історіографії про політику польських урядів щодо освіти та шкільництва національних меншин. Політичну ситуацію на Волині в 1921-1939 роках дослідив В.Меджецький у монографії “Волинське воєводство 1921-1939 рр. Елементи цивілізаційних і політичних змін” (1988 р). [14].

З початку 90-х років у вітчизняній і польській історіографії визначились концептуально нові підходи щодо оцінки національної політики Польщі, внутріполітичної і культурно-освітньої ситуації на західноукраїнських землях і, зокрема, на Волині. Поглиблене вивчення її започаткували науковці Волинського державного університету імені Лесі Українки, створивши науково-дослідну лабораторію “Минуле і сучасне Волині”. На базі університету почав діяти постійний українсько-польський науковий семінар з актуальних проблем відносин між двома сусідніми народами.

Саме тут протягом останнього десятиліття з’явилися наукові дослідження з різноманітних проблем історії Волині міжвоєнного періоду. Це стосується, зокрема, наукових робіт М.Кучерепи [15], який розробив класифікацію українських політичних партій Волині у міжвоєнний період, проаналізував основи “волинської політики” Г.Юзевського, дослідив взаємовідносини українців і поляків. Протягом 1997-1999 років п’ять молодих науковців Волинського держуніверситету захистили кандидатські дисертації, тематика яких стосується Волині міжвоєнного періоду.

Парламентську діяльність політичних партій Західної України у плані збереження культурної спадщини, національної свідомості, державності, проаналізував у своїх дослідженнях О.Зайцев [16]. Проблеми національно-культурного життя Волині в документах лівих суспільно-політичних організацій (1919-1939 років) досліджували львівські історики Б.Вол та В.Тарабан [17].

Основну групу зарубіжних праць з досліджуваної проблеми у 90-ті роки становлять роботи польських істориків. М.Папежинська-Турек [19] зробила спробу проаналізувати українське питання в політичному, соціальному, релігійному аспектах, висвітлила становлення Української парламентарної репрезентації (УПР). Однак автор обмежується констатацією фактів, не вдаючись до глибокого аналізу національної і, зокрема, культурно-освітньої політики. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлюються в книзі Ю.Гользера, в колективній праці “Історія Польщі. З найдавніших часів до наших днів” [18].

Загалом позитивно оцінюючи прагнення авторів обґрунтувати справедливість устремлінь українців до здобуття незалежності в усіх сферах суспільно-політичного життя, слід одночасно критично віднестись до аргументації, ніби плани Польської держави щодо пом'якшення польсько-українського конфлікту були зірвані рішеннями Ризького договору 1921 року терористичною діяльністю ВУО.

Сучасні польські дослідники зробили вдалу спробу історіографічного аналізу післявоєнної літератури (української і польської) із проблеми українсько-польських стосунків у Другій Речіпосполитій. Оцінки, зокрема праць українських дослідників, відзначаються більшою поміркованістю і виваженістю .

Загалом вітчизняні та зарубіжні автори досить детально дослідили соціально-економічну і політичну ситуацію на Волині, яка значною мірою визначила характер діяльності осередків волинських українців, що ж стосується історіографії власне діяльності культурно-освітніх організацій

Волині, то її доцільно згрупувати за проблемно-тематичними ознаками, окремо про просвітянські, освітні, наукові, культурно-мистецькі, кооперативні, жіночі, молодіжні, релігійні та інші товариства, організації та об'єднання – найбільш активних учасників суспільно-політичного життя українців Волині у 20-30-ті роки ХХ століття.

У цьому зв'язку важливу наукову цінність, пізнавальне і практичне значення мають праці, присвячені “Просвіті” – одному із найстаріших громадсько-культурних об'єднань, яке користувалася заслуженою повагою широких прошарків населення. Дивно, але більш, ніж за 50 останніх років в Україні з відомих причин (в основному – через ідеологічне несприйняття цієї організації радянським режимом і ототожнення її з буржуазним націоналізмом), не створено жодної фундаментальної праці про “Просвіту”.

Першим літописцем “Просвіти” можна назвати І.Релея, який у праці “Двадцять і п'ять літ історії товариства “Просвіти””, у хронологічній послідовності виклав його історію до 1893 року.

Серед робіт міжвоєнного періоду про “Просвіту” найбільш вагомим є монографія Степана Перського (псевдонім С.Шаха). В роботі “Популярна історія Товариства “Просвіта”” автор з'ясував витoki організаційних засад “Просвіти”, проаналізував роботу Головного відділу, його комісій, видавництва, бібліотеки, архіву тощо, зв'язки “Просвіти” з іншими українськими громадськими організаціями. Відкидаючи звинувачення різних політичних сил в аполітичності товариства, С.Шах наголосив, що “аполітичність” слід розцінювати не як ваду, а як перевагу справжнього культурно-освітнього органу, вільного від будь-яких ідеологічних нашарувань. Щоправда, автор дещо поверхово підійшов до розгляду основних напрямів діяльності товариства і його впливу на національно-культурне відродження українського народу.

Після заборони й ліквідації у 1939 році радянською владою “Просвіти” історіографічні дослідження переносяться в еміграцію, де науковці й учасники просвітницького руху продовжили вивчення його діяльності.

З нагоди 90-ї річниці заснування товариства у Філадельфії “Молода Просвіта ім. Митрополита Шептицького” опублікувала книжку колишнього співпрацівника Головного відділу В.Дорошенка “Просвіта”. Її заснування і праця” . На основі власних спогадів автор аналізує роботу цієї організації, її внесок у суспільно-політичний та культурно-освітній рух.

Серед еміграційних видань найбільш ґрунтовною вважається книга “Сторіччя матері “Просвіти”, 1868-1968”. Вона складається з передрукованої “Популярної історії Товариства “Просвіта” у Львові” і доповнена “Коротким нарисом історії Матірнього Товариства “Просвіта” за рр. 1932-1939”, який підготував С.Волинець, та “Оглядом просвітніх товариств у Канаді” А.Господина.

У доробку еміграційних дослідників слід виділити праці А.Качора, К.Бартошевича, Т.Чайковського, С.Скрипка , в яких подаються цікаві відомості про діяльність товариства в краї та еміграції, зокрема про його роль в економічному розвитку Західної України, співпрацю “Просвіти” з іншими українськими господарськими інституціями. Серію змістовних статей із різноманітних аспектів діяльності товариства, бібліографічні дані про його керівників виявлено нами в багатотомній “Енциклопедії Українознавства” [19].

Значний інтерес до історії “Просвіти” почав зростати з 90-х років. Доступ до архівних джерел і інших матеріалів, зокрема зарубіжних, дозволив українським історикам приступити до ґрунтовного опрацювання цієї актуальної теми. Сучасна історіографія представлена працями О.Германа, Л.Євселевського, І.Зуляка, Ж.Ковби, О.Коновця , які простежили еволюцію просвітницького процесу в Україні, що стимулювався складнішими процесами формування національного організму з високорозвиненою ідеєю державності.

Однією з перших спроб показати історію “Просвіти” від часу її виникнення до наших днів стало видання “Нарису історії “Просвіти”, яким започаткована “Популярна енциклопедія “Просвіти”. Автори зробили спробу

узагальнити досвід діяльності товариства та його внесок у культурно-освітній рух.

На жаль, у всіх цих публікаціях діяльність волинської “Просвіти” висвітлена тільки фрагментарно, хоч наявні джерельні матеріали засвідчують її вагомую роль у культурно-просвітницькому та громадському житті краю.

Водночас несправедливо також представляти справу так, ніби історія “Просвіти” на Волині загалом не досліджувалась, як це стверджують окремі дослідники (О.Герман). У дорадянській історіографії було зроблено досить вдалу спробу (на жаль, єдину) написати історію волинської “Просвіти”. Йдеться про книгу “Луцька “Просвіта” (10 років просвітянської праці 1918-1928)”, написану Іваном Власовським, визначним українським громадсько-політичним діячем, безпосереднім організатором і керівником товариства . Її значимість полягає насамперед у тому, що вона ознайомлює із оцінками і характеристиками безпосереднього свідка й учасника подій. Книга має чітку структуру – розділи про різні форми діяльності товариства, про роботу правління та співпрацю інтелігенції, духовенства і селян у справі національно-культурного виховання.

У середині 90-х років історична література поповнилася ґрунтовними дослідженнями волинської “Просвіти”, зокрема книжкою Гурія Бухала “Просвіта” сіяла світло” і монографією Бориса Савчука “Волинська “Просвіта” . Г.Бухало висвітлив розвиток товариства на Рівненщині у 1917-1928 та 1942-1944 роках, проаналізував зв’язки “Просвіти” з іншими національно-культурними осередками, зокрема дитячо-молодіжною організацією ”Пласт”, Союзом українок та ін..

Висвітлюючи ситуацію з організацією шкільництва у Волинському воєводстві в 20-ті роки, В.Панасик відзначає, що на формування Волинського українського педагогічного товариства великий вплив мало аналогічне товариство “Рідна школа” у Львові, діяльність якого була на той

час досить результативною. Про це свідчать ухвали з'їзду представників культурно-освітніх організацій Волині у Рівному 26 вересня 1926 року, на якому було зроблено спробу об'єднати зусилля всіх культурно-освітніх організацій у боротьбі за національну школу і створити єдиний координаційний центр при Українському педагогічному товаристві у Львові. Проблеми становлення української національної школи на Волині у міжвоєнний період та участі освітніх і педагогічних товариств у цьому процесі частково розглядаються у дослідженнях М.Кучерепа, В.Дмитрука, В.Прокопчука, Є.Короля, А.Харчука, О.Карліної, Р.Давидюк . На думку цих авторів, товариства “Рідна школа”, “Просвіта”, Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка, “Сокіл”, “Учительська громада” були головними осередками західноукраїнської прогресивної педагогічної думки.

Історіографічний огляд буде неповним, якщо не згадати літературу про діяльність православних церковних братств Волині, які теж були активними учасниками процесу національного відродження, в тому числі й в культурно-освітній сфері. Історію виникнення волинських церковних братств досліджувала С.Гаврилюк . Але її дослідження обмежене рамками ХІХ ст. Загальне уявлення про релігійну ситуацію на Волині у досліджуваний період можна скласти, ознайомившись із працями О.Купранця , С.Степеня (польського автора) , із повідомлень українських авторів у діаспорі – Я.Лавриненка , А.Кубинського.

Висновки. Таким чином, незважаючи на наявність численних праць як вітчизняних, так і зарубіжних авторів, діяльність культурно-освітніх організацій та товариств міжвоєнного періоду ще не була предметом спеціального комплексного дослідження. Тому цей аспект суспільно-політичного і культурно-освітнього руху відображено в історіографії не лише схематично, фрагментарно, а й у багатьох випадках вкрай тенденційно. Потребує також глибокого дослідження політика польських урядів щодо національно-духовних і культурно-освітніх запитів українців Волині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лозинський М. Теперішній стан будови Української держави і задачі західно-українських земель. - Женева, 1924. - 102 с.
2. Rudnicki-Kedryni. Evolucja stosunkow polsko-ukrainskich // Biuletyn polsko-ukrainski. – 1936. - №2-27.
3. Uzdowski M. Kresy Wschodnie i polska polityka panstwowa // Droga.- 1923. - №1-2. – S. 20-23.
4. Podhorski B. Zagadnienia spoleczenstwa i Panstwa Polskiego na Wołyńiu. - Poznan, 1938.
5. Васюта І.К. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання. 1918-1939. - Львів, 1978. – 220 с.
6. Оксенюк Р.Н. Нариси історії Волині. Соціально-економічний розвиток, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861-1939 рр.). - Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1970. - 235 с.
7. Історія Волині: З найдавніших часів до наших днів. - Львів: Вища шк., 1988. - 238 с.
8. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1939). - К., 1985. – 271 с.
9. Субтельний О. Україна. Історія. 2-е видання. – К.: Либідь, 1992. – 508 с.
10. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. - К.: Либідь 1993. – 288 с.
11. Семенюк А. На тему українсько-польських відносин. Критичні зауваження. – Міннеаполіс – Міннесота, США, 1996. – 205 с.
12. Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowosciowej rzadow Polskich w latach 1921-1939. - Wrocław, 1979. – 262 s.
13. Mauersberg S. Szkolnictwo powszechne dla mniejszosci narodowych w Polsce w latach 1918-1939. – Wrocław, 1968. – 230 s.
14. Mędrzecki W. Województwo Wołyńskie 1921-1939. Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. – Wrocław –

Warszawa – Kraków – Gdansk – Łódź, 1988. – 202 s.

15. Кучерепа М.М. Волинь у міжвоєнний період (1921-1939). - Луцьк, 1994. – 24 с.
16. Зайцев О.Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922-1939) // Український історичний журнал (УІЖ). - 1993. - № 1. - С.72-84.
17. Вол В.Д., Тарабан В.М. Проблеми національно-культурного життя Волині в документах лівих суспільно-політичних організацій // Минуле і сучасне Волині. Краєзнавство: Історія, здобутки, перспективи. – Луцьк, 1992. – С. 55-58.
18. Papierzynska-Turek M. Religia i kościół w Ukrainskiej myśli politycznej w Polsce w latach 1918-1939 // Polska – polacy – mniej – szosci narodowe. – Wrocław – Warszawa - Kraków, 1992 – S. 329-341.
19. Енциклопедія Українознавства. - Париж - Нью-Йорк, 1968. - Т.6. – 348 с.